Міністерство культури і мистецтв України
Київський державний університет культури і мистецтв

Іванова Ірина Федорівна

УДК 024 +023

Читацькі об'єднання в публічних бібліотеках: особливості розвитку і діяльності

Спеціальність 07.00.08-Книгознавство, бібліотекознавство та бібліографознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Київ
1998

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському державному університеті культури і мистецтв Міністерства культури і мистецтв України.

Науковий керівник: Доктор педагогічних наук, професор
МЕЙЖИС ІРИНА АЛЬБЕРТІВНА
декан департаменту політології
Миколаївського філіалу Національного
університету "Києво-Могилянська Академія"

Офіційні опоненти: Доктор педагогічних наук, професор
ЧАЧКО АДА СЕМЕНІВНА
зав. кафедрою бібліотекознавства Київського
державного університету культури і мистецтв
Міністерства культуриі мистецтв України

Кандидат педагогічних наук, доцент
ОДИНОКА ЛИНІНА ПАВЛІВНА
завідуюча сектором науково-дослідного
апарату та обліку документів
Українського державного науково-
дослідного інституту архівної справи та
документознавства

Провідна організація: Харківська академія культури
Міністерства культури і мистецтв України,
кафедра бібліотекознавства

Захист відбудеться "6" січня 1998 р. о 14 год.
на засіданні спеціалізованої Вченої ради К.26.807.01 при Київському державному університеті культури і мистецтв (м.Київ-133, вул.Щорса, 36, ауд. 610).

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Київського державного університету культури і мистецтв (м.Київ-133, вул. Щорса, 36).

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сьогодні в Україні визначені і здійснюються величезні за своїм обсягом та наслідками процеси утворення нового суспільства. Це обумовлено тим, що Україна слідом за розвинутими державами вступає в інформаційну епоху. Значна роль у цих процесах належить бібліотекам. По-перше, тому, що бібліотеки, не маючи монополії на інформацію, все-таки найбільш послідовно зберігають її, систематизують і розповсюджують. По-друге, бібліотеки надають своїм читачам можливість ефективного обміну інформацією в процесі спілкування, в тому числі і в рамках діяльності читацьких об'єднань.

Основною ознакою роботи читацьких об'єднань є активна комунікація користувачів бібліотеки, в умовах якої інформація не тільки передається, а й уточнюється, формується і розвивається. Крім того, в об'єднаннях користувачі бібліотеки набувають навички суспільної діяльності в дусі толерантності, отримують можливість емоційного розкріпачення, психологічної розрядки, для них створюються умови для самовиразу, самоствердження, реалізації духовного та інтелектуального потенціалу. На думку українського філософа В.Трипольського, суспільство сьогодні знаходиться на тому ступені історичного розвитку, коли його прогрес визначається не стільки продуктивним використанням зовнішніх щодо людини ресурсів, скільки саморозвитком і самовдосконаленням самої людини. Міжособистісні стосунки, що виникають під час спільної діяльності членів об'єднань, є важливим елементом соціального буття суспільства. Справжня людська спільнота, справжнє спілкування між людьми є неможливими на жодних підставах, окрім справжньої солідарності та розуміння людиною самої себе як істоти, призначеної бути вільною (Х.-Г.Гадамер). Тому виявлення закономірностей функціонування читацьких об'єднань як малих груп сприяє кращому розумінню процесів, що відбуваються в суспільстві в цілому.

Читацькі об'єднання почали особливо швидко розповсюджуватися з початку 80-х років XX століття. В цей час з'явилась велика кількість публікацій, методичних матеріалів, які узагальнюють досвід конкретних читацьких об'єднань. Разом з тим, проблема теоретичного осмислення їхньої діяльності як ефективної форми групової роботи бібліотеки все ще залишається нерозробленою.

На сторінках професійних видань висвітлювався інструментальний аспект діяльності читацьких об'єднань, що створюються при бібліотеках, наприклад, у статтях Б. Алескєрової, Г. Алієвої, С. Белокурової, М. Болотова і М. Гавриленко, І. Гайдукової, Л. Галахової, Л. Гітіної, Л. Ішутіної, Г. Кулаги, Н. Лошкарьової, С. Матліної, Н. Слайковської, І. Степикіної.

У працях Ю.П. Мелентьєвої, І.А. Мейжис порушувалось питання про необхідність розробки проблеми бібліотечного обслуговування соціально-психологічних груп, включаючи об'єднання. Під час дискусії про перебудову курсу "Робота з читачами" деякі автори відзначали важливість підготовки нової концепції бібліотечного обслуговування, заснованої на вивченні соціально-психологічних груп та особистості читача (А.Я. Айзенберг, С.А. Єзова, А.В. Соколов), згідно з якою майбутніх бібліотекарів необхідно знайомити із методикою створення і розвитку читацьких об'єднань.

Клубне аматорське об'єднання, як одна з форм роботи по формуванню у підлітків любові до книги, потреби в читанні, стало предметом розгляду дисертації М.М. Чепіль. Автор описала особливості їхньої діяльності, обгрунтувала закономірності входження підлітків в такі об'єднання, але не ставила собі за мету аналіз процесів групового функціонування.

Читацькі об'єднання, як форма бібліотечного обслуговування населення, розглядались у дисертаціях Н.І. Карпової, В.В. Садурської, Н.А.Бачинської та Н.П. Бурої. У дисертації Н.І. Карпової відображено довоєнний період розвитку гуртків, товариств друзів книги при бібліотеках. В дослідженні В.В.Садурської розглядається роль читацьких об'єднань у процесі формування пізнавальної активності старшокласників. Близька до неї робота Н.А.Бачинської, яка досліджує формування особистості підлітків у клубах за інтересами в умовах бібліотеки для дітей в історико-педагогічному, психологічному і бібліотекознавчому аспектах.

З точки зору автора, найцікавішою є робота Н.П.Бурої, яка вивчала читацькі об'єднання при бібліотеках як соціальне явище, розглядала їх як форму розповсюдження книги та управління читанням. Слід зазначити, що вона віднесла їх до контактних груп і дала їм визначення з позицій соціальної психології, відзначаючи такі характерні риси групи, як постійний склад учасників, систематичність і тривалість спілкування, спільна діяльність, активність членів, організаційно оформлений характер діяльності. Разом з тим, питання групової динаміки, лідерства та керівництва, етапів розвитку читацьких об'єднань Н.П. Бурою не вивчались.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є частиною дослідницької програми "Соціально-психологічні основи бібліотечного обслуговування" кафедри бібліотекознавства Миколаївської філії Київського державного університету культури і мистецтв.

Мета та завдання дисертації. Метою дослідження є теоретичне обгрунтування діяльності читацьких об'єднань як перспективної форми роботи публічної бібліотеки, виявлення особливостей їх виникнення і розвитку як малих соціальних груп, розробка програми підготовки

бібліотекарів до роботи з ними. Реалізація мети обумовила постановку і вирішення таких завдань:

- вивчення передумов виникнення читацьких об'єднань як форми бібліотечного обслуговування населення з другої половини XIX ст.;
- обґрунтування необхідності соціально-психологічного аналізу діяльності читацьких об'єднань;
- розробка методики дослідження читацьких об'єднань;
- виявлення особливостей виникнення і функціонування читацьких об'єднань у 80-90-х роках XX ст.;
- вивчення структури міжлюдських відносин учасників читацьких об'єднань і визначення місця бібліотекаря в ній;
- визначення специфіки діяльності і впливу читацьких об'єднань на навколишнє культурне середовище;
- розробка методичних рекомендацій по створенню об'єднань в бібліотеках;
- розробка програми курсу по підготовці бібліотечних працівників до групової діяльності читацьких об'єднань.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що проведено цілісне й послідовне дослідження читацьких об'єднань у бібліотеках як малих соціальних груп з визначенням притаманних їх розвитку закономірностей. Запропоновано методику дослідження читацьких об'єднань у процесі їх діяльності, яка дає можливість виявити групову динаміку об'єднань, побачити залежність ефективності їх діяльності від рівня розвитку міжлюдських стосунків.

Практичне значення одержаних результатів полягає у підготовці рекомендацій з групової роботи публічної бібліотеки і розробці програми навчання бібліотекарів соціально-психологічним основам діяльності читацьких об'єднань.

Особистий внесок здобувача полягає у відборі, аналізі та узагальненні новітніх концепцій гуманістичної філософії, психології, соціології, культурології для їх інтеграції у такі розділи бібліотекознавства як теорія обслуговування та соціальна психологія бібліотечної справи; у використанні в бібліотекознавчому дослідженні соціально-психологічного підходу і методів, що дозволило визначити сутність і потенціал читацьких об'єднань як перспективної форми роботи бібліотеки, створити наукові рекомендації з організації їх групової роботи та програму нового учбового курсу.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження викладені в доповідях на науково-теоретичній конференції в Харкові "Культура України: історія і сучасність" (1992 р.), обласній науково-практичній конференції в Миколаєві "Соціально-психологічні фактори в забезпеченні якості бібліотечного обслуговування" (1993 р.), XXIII науковій

конференції професорсько-викладацького складу МФ КДУКІМ "Проблеми розвитку духовного світу особистості в культурному соціумі півдня України" (1998 р.), а також використані у виступах на різноманітних заходах з підвищення кваліфікації бібліотечних працівників Миколаївської області протягом 1992-1998 рр.

Публікації. Результати дисертації були опубліковані в 7 статтях, з них шість одноосібних, у науковому журналі, в збірниках наукових праць, у матеріалах наукових конференцій, в інформаційно-аналітичному бюлетені, а також вийшли окремим методичним матеріалом.

Структура дисертації обумовлена її метою, завданнями та логікою дослідження. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел, додатків.

Основний зміст складає 151 стор., список використаної літератури 15 стор., включає 208 найменувань творів друку, додатків - 25.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У ***вступі*** висвітлено актуальність теми і сучасний стан її вивчення, мета й завдання дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, визначено особистий внесок здобувача, висвітлено зміст і етапи апробації результатів дисертації, наведено публікації автора з теми дослідження.

У ***першому розділі*** дисертації "Теоретичні основи вивчення читацьких об'єднань у бібліотеках" проаналізовані суспільно-історичні передумови виникнення і розвитку читацьких об'єднань як групової форми роботи бібліотеки, починаючи з II пол. XIX ст. і завершуючи 90-ми роками XX ст. Також висвітлені соціально-психологічні основи дослідження читацьких об'єднань згідно теорії малих соціальних груп, доведена можливість використання дослідницького інструментарію соціальної психології для вивчення особливостей розвитку діяльності читацьких об'єднань у бібліотеках, дається детальний опис методики їх дослідження.

У ***першому підрозділі*** досліджуються умови виникнення читацьких об'єднань як елемента, що характеризує соціальний стан суспільства. Проведений аналіз виникнення і розвитку цієї групової форми бібліотечної роботи дозволяє зазначити, що умовами створення об'єднань виступають зміни в соціально-економічному і політичному розвитку суспільства, які закладають гуманістичні основи будівництва держави.

Згідно з соціологічною теорією, добровільні товариства виникають тоді, коли відчувається потреба у соціальних змінах. Вони виконують три важливі функції: розподіляють міць суспільного життя між групами

громадян, забезпечують виникнення почуття задоволення від демонстрації можливостей та сили суспільного об'єднання і сприяють функціонуванню механізму суспільного розвитку. Саме тому перші читацькі об'єднання (лекційні комісії та читацькі гуртки самоосвіти) почали створюватися в бібліотеках України в II пол. XIX - на поч. XX ст., коли розвиток капіталізму викликав появу мережі публічних бібліотек.

У цей час зароджуються гуманістичні основи обслуговування читачів (Х.Д. Алчевська, Є.П. Вахтеров, О.С. Пругавін), інтерес до психології читання (М.А. Рубакін). Групи, які виникали в той час, можна віднести до таких, що прагнули до соціально-економічних змін за допомогою освіти. Бібліотеки в цей історичний період були покликані виконувати просвітницькі функції, тому появу в них таких об'єднань можна вважати закономірною.

Наступним значним етапом розвитку читацьких об'єднань дисертант вважає 20-ті р.р. XX ст., коли виникає інтерес до методики організації роботи об'єднань. У статтях Є. Сегліна, В. Банка були зроблені спроби простежити механізми групової динаміки читацького об'єднання, в посібнику Н.Херсонської розглядалось два варіанти створення об'єднання (за ініціативою бібліотекаря і користувачів), у статтях Н. Сторожева та А. Покровського зверталась увага на значення особистісних якостей бібліотекаря для організації читацьких об'єднань. Проте всі ці спроби не могли знайти логічного завершення. Соціальна психологія тільки розпочинала теоретичну і експериментальну розробку цих питань.

На протязі всього періоду з кінця 20-х років до кінця 70-х читацькі об'єднання, в сучасному розумінні їх як групової форми роботи, в бібліотеках не створювались. Тільки з початку 80-х років сталося їх масове виникнення, коли почали відроджуватися суспільні об'єднання громадян. Відродженню читацьких об'єднань сприяло становлення соціальної психології бібліотечної справи, яке розпочалося наприкінці 60-х - з початку 70-х років.

Наприкінці 80-х р.р. стали створюватися читацькі об'єднання нового типу, побудовані на основі неформальних відносин учасників. Їхня поява була пов'язана із зростанням прагнення індивідів до реалізації своїх корінних потреб у неформальному спілкуванні, взаємодії з іншими чи групою людей. Вони активно розвиваються в 90-ті роки, що і змусило звернутися до проблеми вивчення особливостей їх виникнення та функціонування як перспективної форми роботи бібліотеки в сучасних умовах.

У ***другому підрозділі*** розглянута правомірність соціально-психологічного аналізу діяльності читацьких об'єднань. Було вивчено роботи українських, російських, європейських фахівців у галузі соціальної психології: В.І.Паніотто, Є.І.Головахи, Г.М.Андреєвої, Т.С. Антипіної, Н.М.

Богомолової, І.П. Волкова, Є.М. Дубовської, Р.Л. Кричевського, Л.А. Петровської, М.С. Субочєва, Л.І. Уманського, Любена Десєва та ін. Теоретична розробка питань діяльності малої групи виявилась корисною для визначення соціально-психологічних характеристик читацького об'єднання як малої соціальної групи.

Читацькі об'єднання мають основні ознаки малої соціальної групи: суспільно-історичну обумовленість виникнення і розвитку, тривале особистісне спілкування, спільну діяльність, а також вторинні: відокремлення і чітку внутрішню організацію, міжособистісну взаємодію та взаємовплив, спільність мотивів та інтересів, цінностей і норм, внутрішній розподіл функцій і певну локалізацію в просторі. Підтвердження цьому одержане в ході дисертаційного дослідження. Читацькі об'єднання в дисертації класифікуються як неформальні, зовнішньоорганізовані чи самоорганізовані, референтні, первинні, тимчасові, інтровертні чи екстравертні, самодіяльні малі соціальні групи сфери вільного часу.

Автор пропонує два визначення центрального поняття дисертації: загальне і спеціальне. В загальному визначенні читацьке об'єднання розглядається як контактна група людей, яких об'єднує взаємний особистісний інтерес, прагнення до суб'єкт-суб'єктного спілкування і взаємодії, заснованих на сталому інтересі до книги і читацької діяльності. Учасниками об'єднань можуть бути читачі в широкому розумінні цього слова - соціальні суб'єкти читання як регулярної діяльності, - які не завжди користуються послугами бібліотеки. Тому читацькі об'єднання виникають і функціонують не лише в бібліотеках.

Спеціальне визначення передбачає розгляд читацького об'єднання як форми бібліотечного обслуговування населення. Читацьке об'єднання - це контактна група користувачів і працівників публічної бібліотеки, яких об'єднує взаємний особистий інтерес і прагнення до міжособистісного суб'єкт-суб'єктного спілкування і взаємодії, заснованих на сталому інтересі до книги і читацької діяльності. Відтак, спеціальне визначення повторює основні ознаки загального, підкреслюючи належність учасників об'єднання до бібліотеки. Це важлива ознака бібліотечних читацьких об'єднань тому, що учасники, які раніше не були користувачами бібліотеки, обов'язково стають ними.

Детермінантами виникнення читацьких об'єднань виступають індивідуальні мотиви особистості, пов'язані з прагненням задовольнити певні соціальні потреби, що обумовлені сукупністю зовнішніх та внутрішніх умов. Читацькі об'єднання в своєму розвитку проходять декілька послідовних етапів. Для їх вивчення проаналізовані існуючі в соціальній психології моделі розвитку групи: двомірна Б. Такмена, Г. Стенфорда і А. Роарка, одномірна Є. Мабрі, емоційна І.П. Волкова, параметрична Л.І. Уманського, нормативно-рольова Н. Обера.

Рівень розвитку читацького об'єднання залежить від структури людських взаємин його членів. Кожен учасник групи займає певну позицію в цій структурі, яка може бути визначена кількісно за допомогою соціометричного опитування. Дисертант реалізував у роботі думку психолога Н.С. Субочєва про обов'язковий розгляд особистісного і групового боків статусу. Перший визначається особистісними якостями членів об'єднання, другий - характеристикою групи. Особистісні характеристики учасників об'єднань, згідно з класифікацією американського психолога М. Шоу, можна поділити на біографічні (стать, вік), особистісні (суб'єкт-суб'єктна орієнтація, соціальна сенситивність, прагнення до влади, надійність, емоційна сталість) і здібності (рівень інтелекту, конкретні знання, авторитарність).

Внаслідок цілеспрямованого опрацювання робіт українських, російських і зарубіжних бібліотекознавців можна визначити, що проблема групового функціонування читацьких об'єднань ще не знайшла свого рішення, однак з'явився інтерес до питань, пов'язаних з нею. У роботах Ю.Г. Мелентьєвої ставиться питання про необхідність дослідження специфіки обслуговування соціально-психологічних груп. Про вплив малих соціальних груп на формування читацьких інтересів індивіда, його ставлення до бібліотеки і запропонованих форм обслуговування йде мова в роботах М.Д. Афанасьєва, Г.М. Брагіної, М.Д. Смородинської, Ю.Тугова. Спілкування як одна з основних функцій бібліотеки, навчання бібліотекарів основам спілкування стали темами статей А.Я. Айзенберга, В.І. Грачова, І.К. Джереліевської, Н.Є. Добриніної, С.А. Єзової, В.А. Ільганаєвої, С.Г. Матліної, І.А. Мейжис, І.В. Степикіної, І.В. Шапошникової, Б. Ашервуд, П. Дьюдні, Ф. Леві, К Росса..

Дисертант зробив висновок, що соціально-психологічний підхід до аналізу діяльності читацьких об'єднань потрібно вважати не тільки правомірним, а й необхідним, бо він дає змогу вивчати причини виникнення об'єднань, етапи їхнього розвитку, параметри, що впливають на тривалість і ефективність діяльності.

У ***третьому підрозділі*** розкрито методику дослідження читацьких об'єднань. Об'єктами дослідження виступили четверо читацьких об'єднань, створених при центральних районних бібліотеках Миколаївської області. При визначенні кількості об'єктів враховувався той фактор, що функціонування малих соціальних груп одного виду не має принципових відмінностей. Тому досвід вивчення кількох читацьких об'єднань може бути розповсюджений на всю сукупність. Об'єднання "Діалог" (м. Новий Буг) і "Ліра" (м. Нова Одеса) були об'єктами пілотного дослідження, "Світоч" (с.м.т. Казанка) та "Еліон" (м. Вознесенськ) - основного.

Розробляючи методику дослідження, дисертант використовував методи, які успішно застосовуються в соціальній психології для аналізу

функціонування малих груп. Це анкета російських соціальних психологів Є.В. Мосейко і Г.Є. Нелисової, соціометрія Д. Морено, тестова методика американців Т. Лірі, Р. Лафарга і Р. Сазека. Вони були адаптовані з урахуванням специфіки читацьких об'єднань.

Для одержання інформації про причини утворення читацького об'єднання, склад його учасників, особистісні мотиви вступу до об'єднання, етапи розвитку, лідерство було використано напівстандартизоване, індивідуальне, особисте, разове інтерв'ю. Анкета використовувалась для вивчення особливостей міжособистісного сприйняття. За допомогою соціометрії досліджувалась структура міжлюдських стосунків. Тестова методика дозволила вивчити соціально-психологічні якості особистості.

Соціометрична методика була вперше використана для діагностики взаємин у читацьких об'єднаннях. Соціометричні критерії було побудовано на конкретних ситуаціях, відповідно до основних сфер активності об'єднання: інтелектуальної, емоційної і ділової. Одержана соціометрична інформація оброблялась шляхом складання соціоматриць і підрахунку соціометричних індексів. За рівнем соціометричного статусу члени читацьких об'єднань розподілялись на "зірок", "тих, кому віддають перевагу", "прийнятих", "включених", "невключених" відповідно до адаптованої дисертантом класифікації Я. Коломинського, Х. Мейнтеса, І. Волкова і Ю. Орна.

З метою уточнення і збагачення результатів інтерв'ювання, анкетування, соціометрії і тестування використовувались аналіз документів і спостереження. Вибіркова сукупність документальних джерел була сформована таким чином, щоб отримати достовірну інформацію про етапи розвитку об'єднання, а також поповнити відомості про їхніх членів. Дисертант використовував два види спостереження: нестандартизоване включене під час опитування і нестандартизоване невключене польове під час засідань об'єднання "Світоч".

Використання названої системи методів забезпечило вірогідність результатів дисертаційного дослідження, дозволило одержати інформацію про соціально-психологічні особливості виникнення і функціонування читацьких об'єднань, визначити доцільність застосування того чи іншого методу соціальної психології.

У ***другому розділі*** дисертації "Особливості виникнення, розвитку і діяльності читацьких об'єднань в публічних бібліотеках" дисертант розкриває детермінанти виникнення читацьких об'єднань, етапи їх розвитку і особливості структури міжособистісних відносин членів на основі аналізу даних, отриманих у ході соціально-психологічного дослідження реально існуючих читацьких об'єднань Миколаївської області. Автор, спираючись на визнані в соціальній психології закономірності життєдіяльності малої

соціальної групи, визначив специфіку функціонування читацьких об'єднань при бібліотеках як малих соціальних груп.

У першому підрозділі викладено підсумки вивчення індивідуальних мотивів включення особистості в групову дозвіллєву діяльність читацьких об'єднань. Судячи з аналізу, найяскравіше вираженими мотивами є: прагнення до спілкування, реалізація незатребуваного творчого потенціалу, потяг до збільшення знань, прагнення належати до певної групи. Дисертантом одержано матеріал щодо залежності формування мотивів індивіда від його біографічних характеристик, особистісних якостей, рівня освіти і професійної приналежності.

Результати дослідження свідчать про те, що жінки активніше працюють в читацькому об'єднанні і становлять його більшість. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що жінок більше приваблює емоційне спілкування, встановлення дружніх стосунків, можливість саморозкриття. По-друге, в суспільстві існує певна статева ідентифікація соціальних ролей, відповідно до якої жінки розглядаються не лише як дружини і матері, але як берегині культурних цінностей.

Використання тестової методики дозволило визначити риси особистості, які є найважливішими для включення в групові процеси: чуйність, добросердя, поступливість, колективізм.

Особливе значення для формування спонукальних мотивів вступу індивіда в члени читацького об'єднання мають вік, освіта і професійна приналежність. Фахівці в області соціальної психології виявили загальну тенденцію згасання дозвіллєвої активності зі зростанням віку людини. Ця закономірність знайшла своє підтвердження в дослідженні. Більшість учасників об'єднань - люди 30-40 років, які мають вищу або незакінчену вищу освіту і належать до гуманітарної інтелігенції: вчителі, лікарі, працівники культури і засобів масової інформації. Спілкування займає важливе місце в їхній професійній діяльності, тому, організуючи своє дозвілля, вони віддають перевагу комунікаційним формам.

Потреби людей детермінуються тими соціальними і культурними умовами, в яких вони живуть. Тому соціально-психологічний аналіз причин виникнення читацьких об'єднань передбачає характеристику соціокультурної ситуації в певній місцевості, що було зроблено в дисертації. Важливим зовнішнім фактором виникнення читацького об'єднання є активна позиція бібліотекаря у створенні такої атмосфери в бібліотеці, яка б сприяла читацькій активності, пробуджувала природну потребу людини в спілкуванні і колективній діяльності.

Дослідження довело право на існування двох варіантів створення читацьких об'єднань при бібліотеках: за ініціативою користувачів і в зв'язку з цілеспрямованою діяльністю бібліотекарів. У цьому плані дисертантом зроблені висновки. По-перше, ініціатором створення об'єднання і його

лідером може бути особистість з певними рисами характеру (комунікабельність, доброзичливість, уважність, діловитість та ін.), і не завжди це - бібліотекар. По-друге, навіть у цьому випадку досить міцні позиції в об'єднанні може забезпечити бібліотекареві його посада. Головне, щоб читачі сприймали бібліотеку як місце, де вони зможуть реалізувати свої соціальні потреби, а бібліотекарі робили б для цього все можливе.

У ***другому підрозділі*** дисертантом проаналізовані основні етапи розвитку читацьких об'єднань. Діяльність "Світоча" та "Еліона" реалізувалась у двох паралельно існуючих і взаємозв'язаних сферах: діловій та емоційній. Дисертантом розроблена модель розвитку читацьких об'єднань, яка демонструє основні етапи формування кожного з них.

У своєму розвитку об'єднання проходять такі етапи:

I - фаза первинного сприйняття;

II - період формування групових норм і цінностей;

III - конфлікт;

IV - перетворення групи-асоціації в групу-кооперацію;

V - продуктивна діяльність групи;

VI - розпад групи.

На час вивчення "Світоч" знаходився на п'ятому етапі розвитку, "Еліон" - на шостому.

На першому етапі розвитку читацьких об'єднань у діловій сфері вирішується постановка завдання їх створення. Формування складу учасників здійснюється шляхом орієнтації потенційних членів згідно поставлених завдань. Значну роль у цьому процесі відіграють людські потреби в спілкуванні, пізнанні, реалізації творчого потенціалу. В емоційній сфері розпочинається формування групової структури відносин членів читацьких об'єднань на основі індивідуальних стосунків, що вже склалися між ними, в тому числі під час відвідування бібліотеки. Їхній розвиток залежить від особистого внеску кожного члена в життя об'єднання та виникнення міжособистісної привабливості.

Другий етап характеризується переходом від номінальної групи, в якій взаємини ще не опосередковані змістом спільної діяльності, до асоціації - спільності, що поставала однаковою мірою на емоційній і діловій основі. В емоційній сфері відбувається подальше формування структури відносин членів об'єднань шляхом оцінки і самооцінки, з урахуванням групових норм (активна участь у підготовці і проведенні засідань, регулярне відвідування бібліотеки і надання необхідної допомоги її працівникам, наявність особистої бібліотеки).

На третьому етапі розвитку читацьких об'єднань групові норми починають діяти активніше, що може призвести до конфлікту, якщо не у всіх членів однакове ставлення до них. Конфлікт - найважливіший етап у формуванні групи-кооперації, оскільки він допомагає в розвитку емоційних

суб'єкт-суб'єктних стосунків. В конфлікті кристалізуються групові норми, визначається місце і роль кожного учасника об'єднання. Саме після конфлікту різко нарощується групова солідарність.

Наступний етап у діловій сфері характеризується конструктивним вирішенням завдань, що стоять перед об'єднанням. В структурі міжособистісних відносин відбувається посилення диференціації учасників об'єднань із закріпленням функціональних ролей. Це дає змогу перейти до п'ятого, найпродуктивнішого етапу, який, залежачи від стану емоційних взаємин членів, може тривати довгий час. Вичерпаність інтерсуб'єктних стосунків призводить до початку розпаду об'єднання.

Дисертант завершує цей підрозділ висновком про те, що тривалість існування будь-якого читацького об'єднання залежить від його значущості для членів в інструментальному та емоційному планах, а також від розуміння бібліотекарем особливостей групових процесів, що дозволяє йому своєчасно вносити поправки в розвиток ділової і емоційної сфер діяльності групи.

У ***третьому підрозділі*** дається характеристика структури інтерсуб'єктних стосунків членів читацьких об'єднань "Еліон" і "Світоч", обов'язковою умовою яких є визнання учасників комунікації вільними, рівноправними суб'єктами. В розумінні дисертанта, аналіз структури передбачає виявлення позицій індивідів у системі внутрігрупових відносин (ділових і емоційних), проблему лідерства та інших підструктур. Лідери були виявлені в кожній сфері діяльності об'єднань - інтелектуальній, емоційній і діловій. Дисертант прийшов до висновку, що їх наявність свідчить про досить високий рівень розвитку "Еліона" і "Світоча". По-перше, лідери найповніше втілюють в собі групові цінності й норми, а вони виникають не на першому етапі діяльності малої групи. По-друге, чим вищий рівень розвитку об'єднання, тим більша кількість його членів може займати лідерські позиції. Завідуючі бібліотеками, при яких функціонували об'єднання, входили до лідерської групи.

За допомогою тестування дисертантом визначені деякі риси особистості емоційного і ділового лідерів. Для емоційного лідера важливі такі риси, як добросердя, поступливість, чутливість, відсутність прагнення до лідерства. Для ділового - владність, помітна впевненість в собі, вимогливість, за наявності доброзичливого, чуйного ставлення до оточення.

Члени лідерських груп були в певних стосунках між собою, що складає перший рівень структури міжособистісних відносин. В об'єднанні "Еліон" лідерів зв'язували, в основному, взаємні позитивні стосунки. Складніші відносини склалися між членами лідерської групи "Світоча". Це пов'язано, в першу чергу, з його значно більшим, порівняно з "Еліоном", кількісним складом.

Другим рівнем є стосунки членів об'єднань з лідерами. Про ступінь їх згуртованості свідчить значення групового соціометричного індексу психологічної взаємності. В "Еліоні" він був значно вищим, ніж у "Світочі".

Поряд з лідерами, дисертантом було виявлено інші підструктури в об'єднаннях: "члени, яким віддають перевагу", "прийняті", "включені" і "невключені". Перші разом з лідерами складають ядро групи, до якого примикають "прийняті". Решта членів була віднесена до "включених". Вони беруть участь у групових процесах об'єднання, але не впливають на них. Ослаблювали структуру "ізольовані" і "невключені". Матеріали дослідження дозволили зробити висновок про те, що більшість з них не відповідала основним вимогам, що існували для членів об'єднань: певний рівень освіти та інтелектуальний потенціал.

Дослідження виявило цілий ряд закономірностей функціонування читацьких об'єднань: залежність між величиною соціометричного статусу членів і мірою відповідності їхньої поведінки груповим нормам, між кількістю "ізольованих", невключених в міжособистісні стосунки, і тенденцією до розпаду об'єднання, між кількістю учасників і характером їхніх відносин в підструктурах лідер - лідер, група лідерів - члени об'єднання.

Дисертантом зроблено висновок про те, що читацькі об'єднання мали на момент дослідження відносно просту структуру міжособистісних відносин, ієрархія яких обумовлена стосунками членів з лідерами. В них практично відсутні підгрупи зі своїми лідерами. Головною особливістю структури читацьких об'єднань є наявність 3-х лідерів (емоційного, ділового та інтелектуального), пов'язаних між собою позитивними взаєминами. В центрі структури знаходиться лідерська група, через яку спілкується більшість членів об'єднання.

У ***третьому розділі*** "Читацькі об'єднання як перспективна форма роботи публічної бібліотеки" дисертант, спираючись на вищевикладені теоретичні основи вивчення читацьких об'єднань, підсумки соціально-психологічного аналізу діяльності реально існуючих об'єднань, доводить їх значення як сучасної форми роботи публічної бібліотеки і важливого компонента культурного середовища. У розділі викладено рекомендації з організації діяльності читацьких об'єднань з урахуванням особливостей їх виникнення і розвитку, а також надається програма навчального курсу "Соціально-психологічні основи бібліотечного обслуговування читацьких об'єднань" для студентів стаціонарної та заочної форм навчання, бібліотекарів-практиків, що навчаються в системі підвищення професійної кваліфікації бібліотечних працівників.

У ***першому підрозділі*** дисертант визначає місце читацьких об'єднань у розвитку культури шляхом аналізу їхніх функцій, обумовлених потребами суспільства і особистості. За допомогою читацьких об'єднань, як свідчать

результат і дисертаційного дослідження, реалізується потреба людини в спілкуванні, заснованому на суб'єктно-суб'єктних взаєминах. На відміну від інших видів бібліотечної комунікації, спілкування в читацьких об'єднаннях є зв'язком рівноправних партнерів, які прагнуть до спільної діяльності. Обов'язковою умовою спілкування в читацьких об'єднаннях є вільне приєднання до нього нових членів. Ніхто нікого не примушує приймати ту чи іншу інформацію.

В читацьких об'єднаннях, як свідчать матеріали дисертаційного дослідження, закладено значні можливості для реалізації потенційних здібностей людей. Участь у роботі читацького об'єднання "Еліон" дала можливість його учасникам випробувати себе в якості організаторів дозвіллєвої діяльності інтелігенції міста Вознесенська. Самодіяльні театральні вистави об'єднань "Світоч" (с.м.т. Казанка) і "Літмайдан" (с.м.т Братське) сприяли реалізації акторського і режисерського таланту його членів. Прихільників поезії і знавців іноземних мов збирали об'єднання "Ліра" (с.м.т. Нова Одеса) і "Перекладач " (м.Миколаїв).

В читацьких об'єднаннях виробляються нові цінності, які можуть інтенсифікувати духовне життя не лише окремих особистостей, а також суспільства в цілому. Крім того, читацькі об'єднання сприяють збереженню існуючих культурних цінностей.

Все це дає дисертанту підстави вважати читацькі об'єднання перспективною формою роботи публічної бібліотеки і важливим фактором розвитку культури.

У ***другому підрозділі*** даються методичні поради з організації роботи читацьких об'єднань. В них розглядаються два шляхи створення об'єднання: за ініціативою користувачів і бібліотекарів. На відміну від уже існуючих рекомендацій, дисертант зосереджує увагу на завданнях бібліотекаря на всіх етапах розвитку об'єднання, дає апробовану в дисертаційному дослідженні методику діагностування особистості кожного учасника об'єднання, його мотивів входження в читацьке об'єднання, структури міжособистісних відносин. Одержана інформація допомогає бібліотечним працівникам в організації спільної групової діяльності і управлінні стосунками членів об'єднання. Дисертант пропонує форми роботи, що сприяють більш ефективному проходженню динамічних групових процесів.

Читацьке об'єднання, як показали матеріали дисертаційного дослідження, припиняє своє існування, коли у його членів вичерпано взаємний особистісний інтерес та інтерес до предмета спільної діяльності. Але бібліотекар може продовжити його життя, якщо буде знати особливості соціально-психологічного розвитку об'єднання.

У ***третьому підрозділі*** мова йде про навчання бібліотекарів соціально-психологічним основам діяльності читацьких об'єднань.

Розроблений навчальний курс "Соціально-психологічні основи бібліотечного обслуговування читацьких об'єднань" може бути самостійною навчальною дисципліною чи складовою частиною курсу "Соціально-психологічні основи бібліотечного обслуговування", розробленого І.А. Мейжис. Основною метою курсу є навчання бібліотекарів основам роботи з читацькими об'єднаннями як перспективною формою реалізації комунікативної і релаксаційної функцій бібліотеки. В основу програми курсу покладено результати дисертаційного дослідження.

Працюючи над програмою курсу, дисертант детально ознайомився з існуючою практикою соціально-психологічного навчання бібліотекарів, клубних працівників, вчителів, зокрема, з працями І.А. Мейжис, І.К. Джерелієвської, С.А. Єзової, В.А. Семинченко.

Програма курсу побудована на поєднанні теоретичного знання соціології і психології малої групи і практичному досвіді групової роботи, який студенти зможуть одержати за допомогою аналізу діяльності діючих читацьких об'єднань і під час роботи в групах соціально-психологічного тренінгу. Програма курсу дає знання з таких питань: місце і роль читацьких об'єднань в системі соціально-комунікативної діяльності бібліотек, соціально-психологічні механізми виникнення читацьких об'єднань і особливості процесу їх групового функціонування, лідерство і керівництво, особливості взаємостосунків читачів і бібліотекарів в об'єднаннях, методика соціально-психологічного вивчення читацьких об'єднань і соціально-психологічний підхід до бібліотечного обслуговування читацьких об'єднань. Кожне заняття побудоване таким чином, щоб раніше здобуті знання з курсів "Соціальна психологія", "Обслуговування читачів", "Соціально-психологічні основи бібліотечного обслуговування" доповнювались новими, і студенти брали активну участь у навчальному процесі. Викладання курсу сприяє й розвитку міждисциплінарних зв'язків і, в першу чергу, соціальної психології й основ бібліотечного обслуговування.

Для системи підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, як показує досвід роботи дисертанта, найбільш прийнятною формою викладання курсу є заняття в тренінговій групі. Вони включають вправи, дискусії, рольові ігри, а також лекції з трьох основних тем: характеристика читацьких об'єднань як малих соціальних груп, модель розвитку групових процесів у читацьких об'єднаннях, структура міжособистісних відносин їхніх членів.

ВИСНОВКИ

Виникнення читацьких об'єднань лежить на складному перехресті соціальних і психологічних детермінант, серед яких базовими є фактори соціального характеру. Читацькі об'єднання виступають як своєрідні

функціональні одиниці соціокультурної структури суспільства, діяльність якої спрямована на підтримання духовних цінностей в суспільстві.

Процес виникнення читацьких об'єднань складається, по-перше, з формального створення групи ініціаторами (користувачами або працівниками бібліотеки), а по-друге, поступового приєднання до нього конкретних індивідів. Матеріали дослідження довели, що сам факт формування читацьких об'єднань обумовлений зовнішніми обставинами, але їх діяльність залежить від особистісних мотивів індивідів, їх потреби у спілкуванні, пізнанні, самореалізації, бажання належати до певної групи.

Дані дослідження реально існуючих читацьких об'єднань підтвердили правомірність припущення дисертанта про те, що вони розвиваються у відповідності із загальними тенденціями малих соціальних груп, але мають особливості, які пов'язані зі специфікою читацької діяльності.

В ході дослідження була створена методика вивчення читацьких об'єднань, основу якої складають соціально-психологічні методи. За її допомогою дисертант аналізував причини виникнення читацьких об'єднань, визначення основних етапів їх розвитку, особливостей структури міжособистісних стосунків і статусної позиції бібліотекарів.

Було визначено шість етапів розвитку читацьких об'єднань і такі особливості структури міжособистісних стосунків: наявність групи лідерів, сильна орієнтація членів на лідерів, відсутність підгруп зі своїми лідерами, залежність групового статусу учасників від особистісних якостей внеску в інструментальну і емоційну сфери діяльності об'єднання.

Результати дослідження дають змогу стверджувати, що незалежно від своєї позиції в об'єднанні, бібліотекар повинен брати активну участь у груповій діяльності. Тому йому потрібні знання особливостей динамічних процесів в об'єднаннях. За підсумками вивчення функціонування реально існуючих об'єднань розроблені методичні рекомендації для бібліотекарів, а також навчальний курс "Соціально-психологічні основи бібліотечного обслуговування читацьких об'єднань" для студентів бібліотечних факультетів вищих навчальних закладів і тих, хто навчається в системі підвищення кваліфікації працівників культури.

ПУБЛІКАЦІЇ

1. Іванова І.Ф. Читацькі об'єднання: історія виникнення // Зб. статей аспірантів Київського держ. ін-ту культури.- К., 1995.- Вип.2.- С. 71-76.

2. Іванова І.Ф. Читацькі об'єднання: з історії виникнення // Історія бібліотечної справи в Україні: Зб. наук. праць / Мін-во культури і мистецтв України, Націон. Парл. б-ка України.- К., 1997.- Вип.2.- С. 75-80.

3. Иванова И.Ф. Структура межличностных отношений в читательских объединениях // Библиотековедение.- 1993.- N 5-6.-С. 49-55.

4. Іванова І.Ф. Деякі соціально-психологічні аспекти діяльності читацьких об'єднань // Соціологічні дослідження в бібліотеках: інформаційно-аналітичний бюлетень.- К., 1993.- Вип.5.-С. 7-16.

5. Иванова И.Ф. Обучение библиотекарей социально-психологическим основам деятельности читательских объединений // Матеріали XXIII наукової конференції «Проблеми розвитку духовного світу особистості в культурному соціумі півдня України»: Зб. наук. праць / Мін-во культури і мистецтв України, Миколаїв. філіал Київ. держ. ун-ту культури і мистецтв.-Миколаїв, 1998.- С.123-126.

6. Полякова І.А., Іванова І.Ф., Мейжис І.А. Читацький клуб: його надбання і проблеми (З досвіду роботи читацьких клубів за інтересами у бібліотеках Миколаївської області) / Держ. б-ка України, Миколаївська обл. наук. б-ка ім. О. Гмирьова, Миколаїв. філіал Київ. держ. ін-ту культури.- К., 1992.- 8 с.

7. Іванова І.Ф. Читацькі об'єднання: соціально-психологічні особливості виникнення і функціонування // Культура України: історія і сучасність: Респ. наук.-теоретич. конф. 26-28 жовтня 1992 р. / ХДІК.- Х., 1992.- С. 315-316.

Іванова І.Ф. Читацькі об'єднання в публічних бібліотеках: особливості розвитку і діяльності.-Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук з спеціальності 07.00.08. - Книгознавство, бібліотекознавство та бібліографознавство. Київський державний університет культури і мистецтв Міністерства культури і мистецтв України.-Київ, 1998.

Дисертацію присвячено питанню виявлення особливостей розвитку і діяльності читацьких об'єднань як перспективної форми роботи бібліотеки. У дисертації теоретично обґрунтовано та експериментально підтверджено той факт, що читацькі об'єднання розвиваються у відповідності з загальними тенденціями малих соціальних груп, але мають особливості, пов'язані зі специфікою читацької діяльності. Створено методику вивчення читацьких об'єднань. Визначено специфіку діяльності і впливу читацьких об'єднань на навколишнє культурне середовище.

Розроблено методичні рекомендації по створенню об'єднань при бібліотеках та програму навчального курсу по підготовці бібліотечних працівників до групової діяльності читацьких об'єднань.

Ключові слова: читацькі об'єднання, групова динаміка, міжособистісні відносини, професійна освіта.

Иванова И.Ф. Читательские объединения в публичных библиотеках: особенности развития и деятельности.-Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 07.00.08. - Книговедение, библиотековедение и библиографоведение. Киевский государственный университет культуры и искусств Министерства культуры и искусств Украины.-Киев, 1998.

Диссертация посвящена вопросу выявления особенностей развития и деятельности читательских объединений как перспективной формы работы библиотеки. В диссертации теоретически обоснован и экспериментально подтвержден тот факт, что читательские объединения развиваются в соответствии с общими тенденциями малых социальных групп, но имеют особенности, связанные со спецификой читательской деятельности.

Создана методика изучения читательских объединений. Определена специфика деятельности и влияния читательских объединений на окружающую культурную среду.

Разработаны методические рекомендации по созданию объединений при библиотеках и программа учебного курса по подготовке библиотечных работников к групповой деятельности читательских объединений.

Ключевые слова: читательские объединения, групповая динамика, межличностные отношения, профессиональное образование.

Ivanova I.F. Readers associations in public libraries: peculiarities of development and activity.-Manuscript.

The dissertation for a Candidate of Pedagogical science's degree, speciality 07.00.08. - Bibliology, library scince, bibliography science. Kiev state University of Culture and Arts of Ministry of Culture and Arts of Ukraine.-Kiev, 1998.

The dissertation is dedicated to revealing of peculiarities of readers' associations development and activity as a promising form of library work. The fact that the readers' associations are developing in accordance with the general tendencies of small social groups but have peculiarities connected with the specificity of readers' activity was theoretically substantiated and experimentally confirmed.

The method of readers' associations study was developed. The specificity of readers' associations activity and their influence on cultural surroundings was determined.

Methodical recommendations for making associations attached to libraries and a programme of training course for librarians to prepare them to the group activity of leisure associations were worked out.

Key words: readers' associations, the group dynamics, interpersonal relations, vocational education.

Надруковано в друкарні ІПК ІК
Зам. 124 Тир. 100